

LÝ LỊCH DI TÍCH

I/ Tên gọi: Nhà lao Hội An, Lao xá Hội An, Nhà lao Xóm Mới.

II/ Địa điểm phân bố, đường đi đến:

- Di tích tọa lạc tại số 38/12 đường Lý Thường Kiệt, thuộc Xóm Mới, khối V, phường Sơn Phong, thị xã Hội An.

- Từ bến xe khách Hội An, du khách đi về hướng Đông theo đường Hùng Vương, qua đường Trần Hưng Đạo, đến ngã tư đường Trần Hưng Đạo - Nguyễn Trường Tộ - Lê Lợi, rẽ trái đi theo đường Nguyễn Trường Tộ đến ngã tư Nguyễn Trường Tộ - Nguyễn Công Trứ - Nguyễn Tất Thành - Lý Thường Kiệt, rẽ phải, đi thêm khoảng 100m về hướng Đông theo đường Lý Thường Kiệt đến một đường kiệt nhỏ nằm bên tay trái, Nhà lao Hội An nằm ở cuối đường kiệt này.

- Có thể đi đến di tích bằng các phương tiện lưu thông đường bộ.

III/ Sự kiện lịch sử và thuộc tính của di tích:

Sau khi hiệp định Giơnevơ được ký kết, thực dân Pháp rút khỏi Việt Nam, đế quốc Mỹ xâm lược miền Nam Việt Nam, dựng nên chính quyền bù nhìn Ngô Đình Diệm. Từ 1954 - 1959, Ngụy quyền thi hành chính sách đàn áp tàn bạo các lực lượng chống đối và phong trào cách mạng trên khắp địa bàn miền Nam, tiêu biểu là chính sách “*tố Cộng diệt Cộng*” và Luật 10/59. Quảng Nam là tỉnh có phong trào đấu tranh chống đế quốc Mỹ xâm lược, chống chế độ độc tài Ngô Đình Diệm khá mạnh mẽ nên có rất nhiều người tham gia cách mạng bị bắt giữ, giết hại. Do không gian của nhà lao Thông Đăng (*tên một nhà lao do thực dân Pháp xây dựng tại vườn ông Thông Đăng - nhà số 127 Phan Chu Trinh, thuộc khối IV, phường Cẩm Phô, thị xã Hội an hiện nay*) có giới hạn, không đáp ứng được nhu cầu giam giữ tù nhân chính trị ngày càng đông nên vào tháng 6/1960, chính quyền Mỹ - Diệm ở Quảng Nam đã xây dựng mới nhà lao Hội An ở vị trí hiện nay và sử dụng đến tháng 3/1975. Nhà lao Hội An có đầy đủ các thiết chế phục vụ cho đời sống sinh hoạt, tín ngưỡng cho những ngụy quân quản lý nhà lao: phòng hội họp, nhà ăn, nhà nguyện... cũng như có

các hạng mục để cầm cố, khai thác tù nhân chính trị: bót gác, nhà giam nam, nhà giam nữ, xà lim, giếng nước, khu hỏa thực, nhà y tế, phòng thẩm vấn, tra tấn.

Hòng khuất phục tinh thần đấu tranh của các chiến sĩ yêu nước, moi móc thông tin về các cơ sở, cách mạng để đánh giá phong trào kháng chiến ở Hội An, Quảng Nam và nhiều nơi khác, bọn quản lý nhà lao sử dụng các hình thức tra tấn dã man các tù chính trị như đánh đập, cho *đi tàu bay*, đóng đinh vào tay, đốt cùn ở đầu móng tay, giam cầm trong xà lim tối tăm, chật hẹp... Thậm chí chúng còn dùng cực hình đối với những chiến sĩ cách mạng đang ở tuổi vị thành niên. Đặc biệt có những cuộc tra tấn tù chính trị đến tàn phế hoặc để lại di chứng nặng nề cho cuộc sống về sau. Xảo huyệt hơn, chúng đưa ra những ưu đãi về vật chất, tinh thần để mua chuộc, chiêu dụ các tù nhân chính trị từ bỏ con đường cách mạng, ly khai Đảng, khai báo ra những cá nhân, cơ sở cách mạng quan trọng ở các địa phương trong và ngoài tỉnh Quảng Nam. Đối với các tù chính trị yêu nước, kiên trung, bọn quản giáo chủ động thả tù nhân với số lượng ít, sau đó theo dõi, bí mật thủ tiêu. Bên cạnh đó, chúng còn đưa các tên tay sai trà trộn vào nhiều phòng giam để thám thính, tố giác những chiến sĩ cốt cán, phá vỡ các kế hoạch vượt ngục, các phong trào đấu tranh tập thể của cán bộ và quần chúng cách mạng.

Bị giam cầm, bị đàn áp và khủng bố về thể chất, tinh thần nhưng ngay từ năm 1960 các chiến sĩ Cộng sản trong tù đã thành lập Ban cán sự nhà tù có 10 Đảng viên, do đồng chí Lê Phước Toàn làm Bí thư, đồng chí Trần Ngọc Sơn là Phó Bí thư. Tổ chức Đảng ra đời trong nhà lao là một bước ngoặt lớn, thúc đẩy phong trào đấu tranh trong nhà lao phát triển mạnh mẽ và tiếp tục duy trì hoạt động đến tháng 3/1975. Để tránh sự theo dõi của địch, Ban cán sự hoạt động bí mật, chỉ đạo cán bộ nòng cốt vận động quần chúng trong nhà lao đấu tranh chống tra tấn, đàn áp tù nhân và đòi cải thiện điều kiện ăn, ở của tù nhân. Không những thế, các tù nhân chính trị còn tổ chức vượt ngục thành công cho các tù chính trị cốt cán để các đồng chí này được về với Đảng với nhân dân, tiếp tục lãnh đạo phong trào cách mạng ở địa phương, tiêu biểu là cuộc vượt ngục thành công của hai đồng chí Trần Ngọc Sơn ở Hội An, đồng chí Nguyễn Thái Học ở Duy Xuyên vào năm 1965. Về sau, các đồng chí này tiếp tục tham gia cách mạng và lãnh đạo phong trào đấu tranh ở địa phương.

Đặc biệt nhà lao Hội An là nơi ghi dấu nhiều chiến công oanh liệt giải phóng nhà lao Hội An. Vào đêm 14/7/1967, quân ta gồm lực lượng bộ đội Tỉnh

Quảng Nam, Thị đội Hội An chia làm ba mũi bất ngờ tấn công Nhà lao Hội An, đặt bộc phá mở toang cửa chính nhà lao, tiêu diệt lính tại các bót gác, không chế sự phản công của quân địch trong nhà lao. Sau đó, các chiến sĩ vũ trang xông thẳng vào các phòng giam, bẻ khóa, đập tan xiềng xích nhà giam, giải phóng, dẫn đường cho 1200 phạm nhân rút theo hướng xóm Chiêu (*Cẩm Châu*) về Cẩm Thanh an toàn. Sự kiện này diễn ra ngay giữa lòng nội ô Hội An đã gây cho ngục quân, ngục quyền ở Quảng Nam bất ngờ, hoang mang tột đỉnh. Đối với ta, đây là một thắng lợi to lớn, quân ta giải thoát tù nhân chính trị yêu nước trở về với cách mạng, với Đảng, tiếp tục góp sức cho công cuộc kháng chiến chống Mỹ, giải phóng quê hương thắng lợi. Đồng thời chiến thắng này thể hiện khả năng tập kích nội ô của lực lượng vũ trang tỉnh, thị xã. Sau đó, vào ngày 27/3/1975, một ngày trước khi thị xã Hội An được giải phóng, quân ta đã chủ động tấn công Nhà lao Hội An, giải phóng cho hàng ngàn tù chính trị yêu nước thoát khỏi nhà lao.

IV.Loại hình di tích: Lịch sử Cách mạng.

V/ Khảo tả:

- Trong thời kỳ Mỹ - Ngụy, vị trí nhà lao Hội An cách tòa Tỉnh trưởng Quảng Nam, các cơ quan hành chính, quân sự của tỉnh trong bán kính khoảng 1 - 1,5 km. Nhà lao Hội An là vành đai chiến lược bảo vệ khu vực nội ô Hội An và chính quyền Ngụy tỉnh Quảng Nam. Đây cũng là địa bàn giáp ranh với khu vực có phong trào đấu tranh cách mạng mạnh mẽ của Hội An là Trường Lệ, Trà Quế. Do vậy, Nhà lao Hội An là địa điểm quan trọng được chính quyền Ngụy kiểm soát và cũng là mục tiêu trọng điểm mà các lực lượng vũ trang Thị xã, Tỉnh tấn công giải phóng nhà lao, giải thoát tù nhân chính trị yêu nước.

- Nhà lao Hội An nằm trong khuôn viên hình chữ nhật, diện tích hiện trạng di tích: 8.725,9m², mặt tiền quay về hướng Nam. Di tích đã được ngục quyền củng cố, xây dựng nhiều lần, đến tháng 3 năm 1975 nhà lao có các hạng mục sau: hai trụ cổng chính xây bằng gạch xi măng ở phía ngoài, bước vào trong có 20 phòng giam được chia thành 2 dãy nhà, khu giam tù nhân nam ở phía tây, khu giam tù nhân nữ ở góc Đông Nam và khu xà lim giam giữ trọng phạm ở phía Tây Bắc nhà lao. Ngoài ra, còn có nhà y tế, nhà ăn, phòng hành chính, hội trường, phòng giám thị, phòng thăm nuôi được bố trí trong khuôn viên Nhà lao Hội An. Các công trình này đều được xây bằng tường gạch, tô vữa vôi xi măng, rui lách bằng gỗ, mái nhọn, lợp ngói móc.

- Bao bọc nhà lao là hệ thống tường rào xây bằng tấp - lô, tô vữa vôi xi - măng và nhiều lớp dây thép gai đan thành bưng nhùng bảo vệ và bốn bót gác ở bốn góc nhà lao, 3 bót gác nhỏ được bố trí ở trong khuôn viên (*trong đó có hai bót gác được xây bằng bê tông cốt thép rất kiên cố, có trang bị súng đại liên hoặc trung liên*) phục vụ chiến đấu, phòng thủ bảo vệ nhà lao của địch và một bót gác chính ở cổng ra vào nhà lao (*xem bản vẽ các hạng mục của nhà lao*).

- Lực lượng nhân sự ở nhà lao Hội An được Mỹ ngụy tổ chức khá hùng hậu nhằm tăng cường sự giám sát, quản lý đối với tù chính trị yêu nước. Vào thời điểm ngày 17/6/1968, quản lý nhà lao Hội An có 12 người gồm quản lao, quân cải huấn, giám thị, cảnh sát biệt phái, nhân viên y tế. Đặc biệt tại nhà lao Hội An luôn có một trung đội phòng vệ túc trực với đầy đủ vũ khí chiến đấu hiện đại. Trong nhà lao có trang bị nhiều phương tiện phục vụ trấn áp, xét hỏi tù chính trị yêu nước của bọn địch như: súng lục, súng carbin, đạn, lựu đạn, cay, khóa, còng...

- Mặc dầu số lượng phòng giam ít ỏi, diện tích nhỏ hẹp nhưng bọn địch đã giam tù nhân với số lượng rất lớn, 50 người trong một phòng 30m². Tổng số phạm nhân được giam ở nhà lao luôn ở mức từ 900 - 1.500. Theo biên bản bàn giao của ngụy quân nhà lao Hội An ngày 17/6/1968, ở nhà lao có mặt 1.181 tù nhân, tù nhân chính trị chiếm 1.156 người. Trong số tù chính trị yêu nước bị giam ở Nhà lao Hội An từ 1960 - 1975 có nhiều người ở các tỉnh khác như Quảng Ngãi, Thừa Thiên... Ngoài điều kiện ở chật hẹp, nhiều đồng bào, chiến sĩ bị giam ở đây còn bị địch gia giảm phần ăn, bị buộc dùng thức ăn thiu thối, bị hạn chế sử dụng nước sinh hoạt hàng ngày làm nảy sinh nhiều bệnh tật ngoài da. Do vậy đời sống tù nhân chính trị nhất là tù nhân nữ rất khó khăn, cùng cực.

VI/ Các hiện vật trong di tích:

- Một quả mìn định hướng, đặt tại góc phòng cấm cố của nhà lao Hội An, khi bị quân ta tấn công, địch cho nổ để giết những chiến sĩ cách mạng chủ chốt đang bị giam cầm.

- Tài liệu mật của Trung tâm cải huấn ngụy ở Quảng Nam (*Nhà lao Hội An*) có ghi tên những tù nhân chính trị bị địch bắt giam.

- Chiếc ghế gỗ, dụng cụ tra tấn của Mỹ ngụy tại nhà lao Hội An.

- 10 dùi cui dùng để tra tấn

- 1 roi mây tra tấn tù nhân

Tất cả những hiện vật này hiện đang được trưng bày tại Nhà trưng bày Lịch sử cách mạng Hội An.

- 1 hồ cá lớn xây bằng xi măng, hiện được lưu giữ tại nhà lao.
- Một số phòng biệt giam, nền móng các phòng giam, lô cốt, giếng nước...

VII/ Giá trị khoa học, lịch sử của di tích:

- Từ những sự kiện lịch sử được nêu trên cho thấy nhà Lao Hội An là di tích Lịch sử cách mạng ghi dấu tội ác của đế quốc Mỹ và chính quyền tay sai đối với đồng bào, chiến sĩ Hội An, Quảng Nam và nhiều tỉnh thành khác của miền Trung.

- Nhà lao Hội An là chứng tích thể hiện nổi bật, sinh động tinh thần đấu tranh ngoan cường, trí tuệ quyết tâm thực hiện đến cùng sự nghiệp kháng chiến chống Mỹ cứu nước, thống nhất nước nhà của các Đảng viên Cộng Sản Việt Nam, đồng bào yêu nước Hội An, Quảng Nam nói riêng và các tỉnh duyên hải miền Trung Trung bộ nói chung trước sự đàn áp, hủy diệt về tinh thần, thể xác của Mỹ - Ngụy. Nơi đây còn là môi trường tôi luyện ý chí chiến đấu, trưởng thành của nhiều lớp cán bộ, đảng viên không chỉ ở Hội An, Quảng Nam mà còn cả khu vực thuộc các địa phương như Đà Nẵng, Quảng Ngãi, Thừa Thiên - Huế, Khánh Hòa trong kháng chiến chống Mỹ. Sau này nhiều đồng chí đã trở thành những cán bộ lãnh đạo trung, cao cấp, có đóng góp nhiều công lao trong thời kỳ kháng chiến chống Mỹ và cả trong thời kỳ đổi mới của Đảng.

- Nhà lao Hội An còn ghi dấu hai chiến công oanh liệt tấn công vào Nhà lao Hội An giải phóng hàng ngàn chiến sĩ, đồng bào yêu nước thoát khỏi gông xiềng đế quốc của Lực lượng vũ trang tỉnh, thị xã vào năm 1967 và năm 1975.

- Nhà lao Hội An là di tích có vai trò lịch sử quan trọng trong sự nghiệp đấu tranh chống Mỹ ngụy của quân dân Hội An, tỉnh Quảng Nam, là địa điểm giáo dục sinh động cho thế hệ trẻ về tinh thần chiến đấu anh dũng của các thế hệ chiến sĩ cách mạng tiền bối, những cống hiến lớn lao của quân và dân Hội An, Quảng Nam, cả nước nói chung trong cuộc kháng chiến chống Mỹ xâm lược.

VIII/ Trạng thái bảo quản:

- Sau ngày miền Nam hoàn toàn giải phóng 1975, nơi đây được công an Tỉnh Quảng Nam - Đà Nẵng tiếp quản, sử dụng di tích làm trại tạm giam tội phạm. Tiếp đến Hợp tác xã Hồ mắc dẹt Sơn Phong quản lý, tận dụng, cải tạo các phòng ốc cũ của nhà lao làm phân xưởng sản xuất. Khi Hợp tác xã Hồ mắc dẹt

Son Phong chuyển đi nơi khác, UBND thành phố giao cho phòng Quản lý Đô thị bố trí chỗ ở tạm cho một số hộ dân, gia đình cán bộ. Di tích không có đơn vị chủ quản nên dẫn đến tình trạng xuống cấp và biến dạng cho di tích.

- Di tích đã được vào danh mục các di tích được bảo vệ trên địa bàn thị xã Hội An.

- Di tích đã được Ủy ban nhân dân tỉnh Quảng Nam ghi vào danh mục di tích được bảo vệ theo QĐ 1353/QĐ - UBND, ngày 15/8/1997.

- Di tích hiện trạng bị lấn chiếm, một số hạng mục của nhà lao hiện nằm trong đất nhà ở của các hộ dân lấn chiếm, trong đó có bót gác phía Tây Nam, đoạn đường phía Đông nhà lao.

- Về cơ bản không gian, một số hạng mục trong di tích vẫn còn tồn tại như: văn phòng, nơi ở của giám thị, nhà trật tự, hội trường, khu nhà giam Nam, căn - ting, các bót gác ở góc Đông Bắc, Tây Nam. Nhưng hầu hết các hạng mục này đang nằm trong tình trạng xuống cấp, mái ngói, rui lách, tường của các hạng mục đã bị bẽ vỡ, bong vữa và hệ thống cửa nhiều phòng không còn. Nhiều gian phòng đã bị cải tạo, làm biến dạng so với nguyên gốc, đặc biệt là khu văn phòng, hội trường, cổng vào. Ngoài ra còn có một số hạng mục đã mất hẳn như khu nhà giam nữ, khu vực y tế hướng nghiệp, khu hỏa thực....

IX/Phương án bảo vệ:

- Khoanh vùng bảo vệ di tích, bàn giao di tích cho Ủy ban Nhân dân phường sở tại quản lý. Di dời các hộ dân ra khỏi di tích để hạn chế các tác động phá hoại, lấn chiếm, làm ô nhiễm môi trường di tích.

- Đề nghị xếp hạng di tích nhà lao Hội An là di tích cấp Quốc Gia.

- Lập dự án tu bổ, tôn tạo nhà lao, đưa di tích trở thành điểm tham quan, giáo dục truyền thống yêu nước cho các tầng lớp nhân dân Hội An, Quảng Nam và du khách. Quan điểm phụ hồi, tôn tạo di tích như sau:

1/ Gia cường, gia cố bảo vệ tối đa các hạng mục còn lại trong di tích bằng các biện pháp hóa lý để bảo tồn hiện trạng phần còn lại của các công trình trong quần thể di tích nhà lao Hội An, đánh dấu những hạng mục, làm rõ tổng thể và qui mô của di tích.

2/ Tháo dỡ hoặc khu biệt những công trình không thuộc kiến trúc gốc của di tích Nhà lao Hội An (đó là những công trình được xây dựng sau năm 1975) để phân biệt với các hạng mục gốc của di tích. Nếu giữ lại thì có thể cải tạo các

công trình này thành những hạng mục hạ tầng phục vụ công tác phát huy di tích sau này.

3/ Phục hồi một số hạng mục công trình cần thiết để nói lên mức độ dã man của chế độ hà khắc trong lao, cũng như qui mô lớn nhà lao Hội An.

XI/Những tư liệu bổ sung:

1. Hải Hà, Nguyễn Phương (2000): Chiến đấu giữa những trận đòn thù, *ánh sáng trong ngục tối*. Đà Nẵng: NXB Đà Nẵng, tr 236 - 244

2. Cao Kim (2000): Thoát hiểm, *ánh sáng trong ngục tối*. Đà Nẵng: NXB Đà Nẵng, tr 192 - 198.

3. Cao Kim (2000): Người đội trưởng biệt động nội ô, *ánh sáng trong ngục tối*. Đà Nẵng: NXB Đà Nẵng, tr 390 - 396.

4. Phạm Đình Khôi (2000): Trở lại nhà lao Hội An, *Hồi ký Nhà tù Hội An*. Đà Nẵng: NXB Đà Nẵng, tr 113 - 115.

5. Phạm Đình Khôi: Sơ đồ nhà lao Xóm mới(Hội An) (1958 - 1975), *Hồi ký Nhà tù Hội An*. Đà Nẵng: NXB Đà Nẵng, tr 167.

6. Lê Thị Liễu (2000): Năm tháng không quên, *Hồi ký Nhà tù Hội An*. Đà Nẵng: NXB Đà Nẵng, tr 125 - 128.

7. Nguyễn Thị Lũy (2000): Một lần chuyển trại giam, *Hồi ký Nhà tù Hội An*. Đà Nẵng: NXB Đà Nẵng, tr 116 - 118.

8. Lê Thị Như Mai (2000): Chống ly khai Đảng, chống chào cờ Ngụy, *Hồi ký Nhà tù Hội An*. Đà Nẵng: NXB Đà Nẵng, tr 95 - 98.

9. Trần Ngọc Sơn (2000): Đối đầu, *ánh sáng trong ngục tối*. Đà Nẵng: NXB Đà Nẵng, tr 292 - 302

10. Huỳnh Thắng (2000): 7 năm, từ trại giam Tiên Phước đến nhà lao Hội An - Kho đạn, *Hồi ký Nhà tù Hội An*. Đà Nẵng: NXB Đà Nẵng, tr 119 - 124.

11. Trần Thơm (2000): Vài nét về nhà lao Thông Đăng, *Hồi ký Nhà tù Hội An*. Đà Nẵng: NXB Đà Nẵng, tr 90 - 94.

12. Nguyễn Thu (2000): Tám lòng kiên trung, *Hồi ký Nhà tù Hội An*. Đà Nẵng: NXB Đà Nẵng, tr 135 - 147.

13. Lê Thị Trinh (2000): Một lòng kiên trinh, *Hồi ký Nhà tù Hội An*. Đà Nẵng: NXB Đà Nẵng, tr 99 - 112.

14. Chiến lậ Giải phóng Lao xá Hội An đêm 14/7/1967, Tài liệu lưu trữ tại Ban Tuyên giáo Thành ủy Hội An.

15. Hồ sơ chính trị thị xã Hội An số 135/B3, tháng 6/1967, Tài liệu lưu trữ tại Ban Tuyên giáo thành ủy Hội An.

Hội An, ngày 19 tháng 10 năm 2006

Xác nhận của cơ quan

P. Giám đốc

(đã ký)

Trần Văn An

Người lập hồ sơ

(đã ký)

Trương Hoàng Vinh

SAO NGUYÊN BẢN CHÍNH